بعون معین مطلق وفیض توفیق خلاق حقیقی نسخه
مجموعه
تجنیس اللغات
در مطبع علوی محمد علی بخش خان … انطباع یافت

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

رب پروردگار پالن ہار
دان رسول و بسیٹھ پیغمبر
آب پدر باپ اُم و مادر ما
ولد و ابن پوت پور پسر
اخ برادر بھندوی بھائی
جامہ و ثوب چولنا واسطے
زیر جامہ ازار دان سروال
باٹ باشد رہ و طریق و سبیل
ہانڈی و دیگ سطیخ و قدر ست
قاشق و چمچہ ڈوئی ست بدان
قدم و رجل پای پاؤں چرن

صانع و کردگار دان کرتا[ر]
چون گرو مرشد ست چہ پیر
چون سیانا ست عاقل و دانا
بیٹی و بنت و ابنہ دان د[ختر]
خواہر و اخت بہن ما[illegible]
سیت و دستار پاگڑی [illegible]
ستفنہ و سجمرا اوڑھنی [illegible]
بوڈل گوئی گروہ قوم قبیلہ
پیرہیق و کنار چہ سیدر [illegible]
نام کوزہ سبو گھڑا [illegible]
لون و صبغ ست نام رنگ

گال رخسارہ و عذار خد است
بصر دیکھن آنکھ چشم بود
بشرہ وجہ روپ منہ داپنے
راس سر سیس دانت دندان سن
جیبھ دان مقول و لسان و زبان
ہونٹھ را نام شد شفت لب ہم
حاجب ابرو ست ہندوی بھون دان
نفس روح ست و مہجہ جیو جان
ہست انف و مشام و بینی ناک
کان سمع و اذن گوش ست
پس کلیجا کبد جگر سے خوان
حلق و حلقوم چہ مری و نرے
گھیچ گردن عنق چہ جید بگو
پھیپھڑہ سُش و کرہ بہ ہی دان
تلخہ زہرہ مرارہ دان پتا
رودہ آنت لے معا ست بدان
شکم و پیٹ معدہ و بطن ست

ہاتھ دکر دست و جارحہ ید ست
غضب و غیظ رکس خشم بود
فوہ و فم و دہان مکھ خوانیے
تو حساب و شمار سے گنتی گن
پس فقن چون زنخ تو ٹھوڑی جان
سانس را گوی ہم نفس و ہم دم
ہم پلک ہدب تو مژگان خوان
دل و قلب و حشا ہیا چو جنان
چون شتر زکی و طاہر پاک
لب عقل و خرد بدہ و ہوش ست
پھیپھڑا ریہ شش و ریہ سے دان
جن و عفریت دیو بھوت پریت
چیرہ باشد قفا تو گدی جو
پس سپرز و طحال سے تلی خوان
لاہث و کلب و سگ بخوان کتا
ظرف و آوند باسن ست ایجان
روئی دان نام پنبہ و قطن ست

ورک و روپ چونڑ ست سیمین — ہندوی موٹا فربہ ست سمین

فخذ و ران ہندوی ساتھل — پرچھایئن ست نام سایہ وظل

وانگو رکنہ نام گھٹنا شمر — چون پشتا لنگ و کعب ٹخنہ نگر

نام کہنی ست مرفق و آرنج — پس رکاز ست کنز ڈھیر چہ گنج

اسم انگلی ست اصبع و انگشت — ہچھ مٹھی ست نام قبضہ و مشت

چھاتی و صدر سینہ را دانند — پیٹھ را ظہر و پشت می خوانند

ناصیہ ماتھا جبہہ پیشانی — آگ نار آتش آب ما پانی

دخ و بخوم ہم بخاس دخان — دودہ باشد ہندوی دھونوان

داڑھی و ریش را محاسن دان — سبلت و موچھہ را بروت بدان

شعر و مو بال ظفر ناخن نکھ — مزہ طعم و سواد و ذوق چش چکھہ

عذب و شیرین حلو چہ میٹھا — حامض و ترش را بگو کھٹا

قابض و زفت اینٹھن ست پکچر — تلخ را مر گوی و کڑوا نیز

دسم و چرب چیکنا ہنگر — پس زمخت و عفص کسیلہ شمر

مالح و شور ہندوی کھارا — حاذق و تیز ست چرپرا یارا

پس سلونا ملیح نمکین دان — تفہ و بیمزہ تو پھیکا خوان

لال و رتا ست سرخ ہم احمر — سبز باشد ہرا و ہم اخضر

اصفر و زرد ہندوی پیلا — ازرق و ہم کبود دان نیلا

۴

اسود و ہم سیاہ کالا دان — ابیض و ہم سفید چٹا خوان

رایحہ راح و شمہ بوی چہ باس — طیب خوشبوی عطر چیست باس

نتن بدبوے چیست باس برے — مسک و مشک ہست نام کستورے

مردمک قرہ آنکھہ کی پتلی — جنب پہلو ہندوی پسلی

کھوپڑی قحف سقف سر باشد — پنکھہ را نام ریش و پر باشد

شحمہ و نرمہ کان کے لوے — نام کام و حنک چہ تالوے

بیخ دندان مسوڑہ لثہ بود — چون لہات و ملازہ کوا بود

بھیجا را نام چیست مغز و دماغ — ہم دیا را لوکو سراج و چراغ

نک و کلہ ہندوے جبڑا — جامہ و بزہ با نشتہ کپڑا

چیست پٹھا گوپی ست عصب — لکڑی و چوب ہیزم ست حطب

عرق و رگ پس ورید شریان ہم — شریان پرجان ورید شد ہم

گوشت لحم و ہیڑا و ماس ہست — کاہ تبن و گیاہ عشب گھاس ہست

شحم و پیہ و سمن بود چربی — استخوان ہاڑ عظم و ہڈی

دم و خون نام لوہو ہست رکت — قدرت و مقدوران توان و سکت

نیرو و قوت زور تاب پران — سہم و تیر قوس دھنک کمان

عنصر و تیج نام تت ست — اسم صفرا پت تلخہ و پت ست

بلغم اندر وری ہندی کف — چون ہتھیلی ست نام راحت کف

۵

پوست و چرم و قشر و جلد و اہاب
بغل و کش چو ابط کاکھ بدان
عضد و بازو دست ڈنڈ بھوجا
جسم و شخص و جسد ہیکل جو با
نام گہنا ست حلیہ و زیور
تو گلوبند و عقد مالا دان
دستوانہ سوار کنگن جان
گوجری پابرنجن و خلخال
تاج و دیہیم افسر ہے کلگی
نام جو کے سریر و تخت اورنگ
مسند و سادہ سنگھاسن
چون نہالی فراش بستر و دیش
تو کمر بند فوطہ پٹکا خوان
قرطہ است و قمیص جو کرتا
دان کسا و عبا ردا چادر
شارق و شمس یوح و ہم بیضا
عین و خور ہور سورج اینٹ بوس

کہال و چمڑا و چھلکہ را دریاب
کتف و دوش مونڈھا بار اپیچوان
رسغ و بند دست جو پہنچا
کالبد تن بدن جو انگ کیا
حلہ پوشاک ہندوی بستر
قشقہ و جبہہ زیب ٹیکا خوان
خاتم انگشتری انگوٹھی دان
ہار ہیکل بود حمیل شال
کلہ قالس و قلنسوہ ٹوپی
پالنگ و نعش و چارپائی پلنگ
متکا تکیہ بالش و تکین
سوز باشد لحاف بالاپوش
تنکہ بند ازار و ناڑا ... ان
قطعہ و رقعہ پارچہ ٹکڑا
ابر و غیم و سحاب غین بادر
مہر و خورشید و آفتاب و ذکا
برسپت مشتری ست ہم برجیس

قمر و ماہ چاند و سوم ہلال — درکمی گوی بدر وآن بکمال

قدری و نجم و کوکب و نسر — روشن استارہ تارا چہ اختر

ہست کیوان زحل سنیچر نام — ہمچو مریخ منگل و بہرام

بدہ بایترہ ہم عطارد گوی — زہرہ ناہید نام سکر بوے

چون سہاکے سہا فلک بشناس — آسمان و سپہر و چرخ اکاس

جانب و طرف و سمت و سو جہت — سوی اور باندی و کنیز امت

ہست قدام و قبل پیش آگو — خلف و بعد پس پیچھے پاچھو

راست یمنہ یمین و دابان — میسرہ چون شمال و چپ بایان

فوق بالا زبر و برا اوپر — ہست چون پانچ و جواب اوتر

تحت نیچی نشیب پایین زیر — ثلث و لبث و درنگ دیر ابیر

خالص و بحت و عین و محض نرا — گھانٹ و گھڑیال ہم جرس درا

سنہ و عام و حول و حجہ سال — برس و بورت بت و صنم تمثال

شہر و ماہ و مہینہ چاند چو ماس — نیو بنیاد و بن بنای اکاس

روز و یوم و نہار و دن دیوس — شب و شبگیر لیل و رین چو نس

قسم و بخش و نصیب و حظ بہرہ — حصہ و فوز و بخت جد بخرہ

ساعت و حین و نوبت و آبان — بار و ہنگام و وقت و آن و زبان

سحر و بامداد فجر و صباح — سانجھ و شام ہست چون مسا و رواح

در و دروازہ باب در ٹ و دوار
قدح و کاسہ قصعہ جام و ایاغ
دو کلمہ نخل و درخت و وجہ شجر
زہر و ورد و شقائق و گل پھول ست
بذر و حب تخم و دانہ بیج بدان
فرع و غصن و قضیب شاخ چہ ڈال
بھوک جوع و گرسنگی دانند
روٹی و خبز نان را گویند
ہست کھانا طعام طعمہ خورش
عربی و فارسی غلہ اناج
نام گیہون ہست حنطہ گندم
ہست چاول ارز برنج بخور
دانچہ بلسن و عدس مسور بدان
دخن از زبان ہندوی چینا
ہندوی فارسی جو است شعیر
آٹا سا آرد و دقیق بگو
پس عجین و خمیر گوندھا جان

تختہ در چو مصرع ست کواڑ
روضہ بستان ارم حدیقہ و باغ
پھل بر و بار قطف و ثمرہ ست
اصل و بیخ و کند و جڑ مول ست
گٹھلی و خستہ را نواۃ بخوان
آخر انجام و عاقبت چہ آل
پیاس بس تشنگی عطش خوانند
طبق و تھال خوان را جویند
سالنادان ادام و نان خورش
سوخ حل دو جوانہ چاپن رواج
گوٹی و ماٹھ دان دون و حسیم
تو بنو ماش مونگ قلت شسر
اور سیا نام ماش و مج بخوان
حمص نخود شناس چنا
ہمچنین تو جبن شناس پنیر
مر نخالہ سبوس چھان گو
بھونہ مشوی محمص و بریان

جنت ست جنان بهشت بزرگ
بلده مصر و مدینه شهر و نگر
قفل تالا طلسم چون نیرنگ
هست تالے کلید چه مفتاح
بلیه بیران تراز و و قسطاس
باد رایح و پون دان هوا
ماهتاب ست و تخت چهپرا
چمک و پرتو و فروغ شعاع
عسل طرم واری شهد و ضرب
پتر و پات چیست برگ و رق
پرگٹ و ظاهر و عیان پیدا
عقده و سده آستان و دهلیز
کشتی ست و سفینه جاریه ناو
تهوڑا اکم اندک و یسیر و قلیل
فرس و اسب و رخش چه گهوڑا
استر و بغل هند سے کهچر
معز شاة ست هیچ بز بکری

بهیڑیا سبع و ذیب سرجان گرگ
معبر و گهاٹ چیست مبا گذر
لیکهن و خامه و قلم نیزک
رستگاری نکسٹ نجات افلاح
کاگد و کاغذ و ورق قرطاس
هیچ آندهے غبار و هیچ دهبا
چاندنی دهوپ دان و فی گرما
لوزه و در بهره چه نبیند فقاع
ڈهونڈهنا جستن التماس طلب
چون پسیو و پسینه خوی عرق
مخفی و باطن و نهان چه چهپا
موت و پیشاب و بول شاشه کمیز
بیل و ثور و بقر ستور چه گاو
هستی و گج هاتهی ست پیل چو فیل
زوج و جفت ست و شوی چه جوڑا
گدها باشد حمار و ناهق خر
کاکیا عنکبوت چه مکڑے

ٹڈی آمد ملخ جیرا او بگو
ذہب وتبر و عسجدہ عقیان
فضہ وسیم نقرہ چہ روپا
مس وتانبا نحاس را دانند
رنگ باشد رصاص چہ ارزیر
آبگ آسرب ہندوی سیسا
جیوہ پارہ ست زیبق و سیماب
شیشہ و آبگینہ کانچ زجاج
قتوہ و ترقف وعقار سیراب
سیکے وسے مدام و بل صہبا
قاطبہ کل جمیع و جملہ ہمہ
پل و فلس و فلوس چہ پیسا
نام ڈونڈے عمود شاہین ان
اونٹ اشتر بود ابل چو جمل
چاؤ آئینہ آرزو ارمان
دسب و وج وداد دید چہ پیر
لقب و اسم و نام ناو بگو
عبد مملوک بندہ چہ چیرا

خصم و دشمن عدو و تو بیرے جو
سیام و عین نضر و ذہب طلا سونا
بدہن و دیہ ہندوے کیا
لوہ و آہن حدید را خوانند
صفر کانسی ست روی برودین نیز
کیسہ و جیب گوجہ و کھیا
پوسبچے و نایہ ست قینہ نصاب
ہاتی دانت ست پیل دندان عاج
ساج و رادق رحیق و خمر بیاب
بادہ مدہ گوے چون نبیذ طلا
سب و شب ٹھیکری چو نباج ذرہ
ہکذا اینچنین بگو ایسا
کفہ پلڑا بیادہیں پلہ بخوان
چون امید آس وان رجا و امل
او کھد و دارو و دوا درمان
اژدہام و ہجوم و انبوہ بھیڑ
حرب و لقبہ کز چہ اکھاج شنون
مالک و خواجہ ٹھاکر و آقا

١٣

دان طویل و دراز چه لمبا — کوته است و قصیر چه اوچھا

پھنا در عریض چه چوڑا — ضیق و تنگ هندوی سکڑا

لنگ بی پا و لنگڑا اعرج — اعوج ٹیڑھا ہاسنے خمیده کج

اقرع و کل گنجل و سر گنجا — شل و بیدست و اقطع و لنجا

شکسته اشج و سر پھوٹا — مخلص و ناجی و رہا چھوٹا

احول است دوبین چه ڈھیرا — دائره حلقه کنڈل و گھیرا

لبا سو چه تر سے بز بلد — مسخره بھانڈ هازل و طناز

چیست بهر اکرد اصبهان — اعور و کور هندوی کانا

لونگ را میخک و قرنفل خوان — قاقله هیل را الاچی دان

کرکم و زعفران بود کیسر — نام نرگس چو نرجس و عبهر

سونٹھ هندی و زنجبیل بود — وسمه و نیسه ورق نیل بود

فاره و موش هندوی چوہا — برق و بجلی ست ارتجک یارا

ملک باد شاه چه راجا — ساز و مزمار ارغنون باجا

مفت هیچ است رایگان مجان — بغتة ناگهان اچانک آن

هست چیره هان وزیر هم دستور — چون شجاع و دلیر و باسل سور

شد لغات السعید این بتمام — از محمد حصار گشت تمام

هر که خواند دعا کند او را — بدل و جان روا کند او را

تمام شد کتاب لغات السعید

فرخ چوزه فرخ ریش ست ای پسر	هم فرزح هم فرج باشد مشتهر

بحر دیگر

ریبه شک دان شب را معنی سیاه	هست صابغ کارگر ضایع تباه
غسل شهد ششتن عسل دان انگبین	شد بری پاک و ثری خاک مهین
خط نامه خط لذت ای جوان	ست حلی زیور ست حلی ضد مهان
دان قبس یک پاره آتش از کال	قیس را خوانی ز اسماء الرجال
خلد را دانی بهشت و جلد چرم	لیس لبن شیر ست زان لیس لین نرم
خدر خسا بست خد اندازه خوان	سید و سید سخنی و مهتر بدان
لبث در ترجمه خواند شیر	لیث باشد کاشکی وان لبث دیر
دان فقیر آمد گدا ای پاک دل	هم قفیز ار باز پرسی هست کیل
بغل استر بعل شوهر ای جوان	سرج را زین شرح را دانی بیان
ذحل ضد خرج باشد ذحل ثار	هست طاهر پاک و ظاهر آشکار
نفس باشد ذات و نفش آمد نگار	نوم خواب و لوم را میدان نها
رمح بر گردن و نیزه رمح خوان	برگ گندم بز جاسه را بدان
بیض اشیائی سفید است ای حبیب	نبض آن رگ هست کش بیند طبیب
عبط کذب است ای لغت دان غیظ خشم	غین باشد ابر زان لیس عین چشم
تبن کاه تین انجیر ای سنزید	هست غافل گول و عاقل با تمیز
خرب را بخوان گروه و حرب جنگ	غار در کوه دان سیه عار ننگ

مرر آمد مرد و راح آمد مدام	حسر گرما پس مرا و آمد مرام
دوم همواره و حرص آمد هوا	طور اسم کوه و دز آمد سرا
زام بود شد در گوهر امر کار	اصل بیخ و نار آتش گرم حار

تمام شد تجنیس اللغات

بسم الله الرحمن الرحیم

از پس حمد خداوند زمین و آسمان	کرده ام نظم مثلث چون لآلی عمان
در خط ست یک لفظ خود هر یک لغت حاصل شود	اولش را فتح و کسر و ضم علی الترتیب خوان
رب آن پروردگار و ربع جمعی خلق	رب آب غلیظ از انگور و سیب و ناردان
غمر بسیار آب و اسپ نیک باشد در لغت	غمر کینه غمر بی تدبیر مردی در جهان
حجر گرد اگرد چشم و نیز منع از کارها	حجر عقل صائب ست و حجر نام مردمان
صفر گرسی در شکم صفر ست خالی از علم	صفر روی و چیزهای زرد باشد بیگمان
دان سلام اسم تحیت سنگلاخ آمد سلام	هم سلام ست شجر انهای کف پا ای جوان
خوان کلام از تو لها و از جراحتها کلام	هم کلام از ارض جای صلب اندر تیبوان

عضّ گزیدن عضّ بود زیرک خبیث خار را — عُضّ نوعی از علف دانی تو ای فخر زمان

غُرّ و غَرّ و غِرّ دانه طائر که بدهد چوزه را — غُرّ سفیده وغُرّ بود اسفید روی نیکوان

بشنو از من حَجّه را و حِجّه را و حُجّه را — حَجّه یک حج حِجّه سال حُجّه برهان نست هان

جَلّه سرگین گاو باشد جِلّه از قومند عدل — جُلّه التمر ست جُلّه هر عرب خواند چنان

عظمت و عزت جلال و جمع جِل آمد جلال — هم جُلال آمد بزرگ از راه معنی بیگمان

خفّه صد روان چو خفت خِفّ اشتر خفیف — خُفّ بود موزه برای پایهای مردمان

قَعدہ رہ یکبار نشستن قِعدہ باشد هیأت — قُعدہ باشد راهواری کو بود اکثر روان

ظَهر پشت و ظِهر از روی لغت یار یگر است — ظُهر پیشین کو عصر و فجر باشد درمیان

سَنّه نامی از زنان و سِنّه سنت بر کسی — سُنّه قوت دان باشد جمع این سُنه سنان

جای خالی دان قَوی و جمع قوشان قَو — هم قُوی عقل ست و تو های رسن ای نکته دان

عَقد بستن باشد و عِقد از لآلی رشته است — عُقد جمع عقده هست ای خوش نشان مه وشان

دان طَوی را جمع کردن کار دوباره طِوی — هم طُوی جاییست در وی ساکن اندر وی کسان

هست سیرابی رَوا و جمع این باشد رِوا — منظر عالی رُوا از بهر جمع ناظران

بَسط باشد گستریدن بِسط باشد ناقه — بُسط جمع ست از بساط ای نیکو انی ضم آن

۱۹